

НАСЕЛЕННЯ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX СТ. У СТАТИСТИЧНОМУ ОПИСІ М.В. ПОРША

В статті узагальнено статистичні дані праці М. Порша «Із статистики України», які стосуються Правобережної України другої половини XIX ст. Зроблено висновок про те, що аналіз даних, вміщених у дослідженні, дає можливість доповнити загальну картину розвитку Правобережної України в другій половині XIX ст. Цим коротким нарисом автор хотів «спровокувати» українську інтелігенцію на важку підготовчу працю для систематизації статистичного матеріалу щодо України.

Ключові слова: статистика, Правобережна Україна, земельна власність, населення.

М.В. Порш – відомий політичний і державний діяч, учений-економіст, публіцист. Більше відомий нам як переконаний борець за українську справу. Під час революції 1905 р. разом з В. Винниченком він очолював Київський комітет РУП та займався організаційним створенням УСДРП. Відомий М. Порш також як активний член Центральної Ради, з листопада 1917 р. – він генеральний секретар праці, з січня 1918 р. – міністр праці і військових справ УНР.

Микола Порш представляв молоду незалежну Україну в Німеччині на посаді Посла Української Народної Республіки (1919 – 1920 рр.). Після того, як УНР припинила своє існування, М. Порш залишився в еміграції й відійшов від політичного життя. Проживав у м. Потсдам поблизу Берліна, займався науково-дослідною роботою [1].

Микола Порш добре відомий як автор робіт з економічної статистики України, що виходили друком, починаючи з 1905 року. Він одним з перших

розпочав відокремлювати статистику України з-поміж загальних статистичних даних Росії, досліджував проблему визиску Російською імперією України та її значення в економічному піднесенні Росії. У своїх наукових працях, серед яких варто виокремити дослідження «Україна в державному бюджеті Росії» [2], «Із статистики України» [3], «До питання про автономію України» [4], «Робітництво України» [5], М. Порш обґрунтував стан залежності та експлуатації України Росією.

М.В. Порш став автором змістовної статті, що стала першою в Україні, побудованою на матеріалах багатотомного видання центрального статистичного комітету міністерства внутрішніх справ (ЦСК МВС) «Статистика землеволодіння в 1905 р...» [6], яке тоді з'явилося друком. У ній Микола Володимирович детально проаналізував зміни, які сталися у землеволодінні різних категорій власників протягом 1877 – 1905 рр. Його політичні переконання вплинули на те, що аналіз еволюції земельної власності в Україні було зроблено не тільки за соціальною, але і за національною належністю землевласників. Так чи інакше, але саме цей штрих, на думку В.М. Шевченко, вигідно відрізняє його дослідження від багатьох інших подібних публікацій, у тому числі й підготовлених у радянський період [7].

Ним був написаний статистичний нарис «Із статистики України» [3], який був надрукований в журналі «Україна» в 1907 р., а пізніше вийшов окремою брошурою. Не дивлячись на те, що ця праця стала предметом критики колишніх діячів РУП, зокрема О. Скорописа-Йолтуховського [8], ми вважаємо, що вона є цінним джерелом з історії України кінця XIX ст. Також в ній значне місце відведене характеристиці становища Правобережної України другої половини XIX ст.

До аналізу наукового доробку М. Порша, де розглядалися питання історії аграрних відносин, вдавалися окремі дослідники, зокрема, В.М. Шевченко [7], В.П. Лук'яненко [9], але проблема становища населення Правобережної України у працях М. Порша не була предметом окремого

дослідження. Відтак метою пропонованої розвідки є доповнити дослідження з історії населення Правобережної України у другій половині XIX ст., узагальнивши статистичні дані праці М. Порша «Із статистики України».

Даний нарис складається з двох розділів, як зазначив сам автор «людності і земельної власності» [3, с. 2]. М. Порш при написанні нарису використовував різні джерела, але головним був загальноімперський перепис 1897 р. Він був чи не одним із перших серед тогочасних українських політичних діячів, вчених, який намагався дати узагальнюючий статистичний аналіз суспільно-економічного розвитку Наддніпрянської України, як окремої одиниці.

У своєму дослідженні М.В. Порш узагальнює статистичні дані, які стосуються населення та земельної власності на території восьми українських губерній. У нашому дослідженні будуть використані лише матеріали, що стосуються Київської, Волинської та Подільської губерній, які дозволяють змалювати загальну картину становища населення Правобережної України у другій половині XIX ст.

Аналізуючи статистичні дані щодо густоти населення в українських губерніях за переписом 1897 р., М. Порш, робить висновок, що найбільша густина була в Подільській (81,8) та Київській губерніях (79,7) [3, с. 4].

Щодо національного складу населення, то в усіх трьох губерніях переважали українці.

Таблиця 1 [3, с. 8]

Кількість українського населення в правобережних українських губерніях

Губернії	Всього мешканців	Українців	% українців
Подільська	3 018 299	2 442 819	80,9
Київська	3 559 229	2 819 145	79,2
Волинська	2 989 482	2 095 579	70,1

Дані, вміщені у таблиці, дозволяють стверджувати, що найбільша кількість українців була у Подільській губернії. Також правобережні губернії відносились до тих, де проживало найменше росіян: на Волині – 105,0 тис. чол., на Поділлі – 99,0 тис. чол. Цей регіон відносився до територій з великою кількістю єврейського населення: Київщина – 430,4 тис. чол., Волинь – 394,7 тис. чол., Поділля – 369,3 тис. чол. Це ж саме стосувалося і поляків: Київщина – 68,7 тис. чол., Волинь – 184,1 тис. чол., Поділля – 69,1 тис. чол. [3, с. 9].

Дослідник зауважує, що завдячуючи національному гнобленню українців, яке в першу чергу гальмувало культурний розвиток українського народу, український характер цих губерній повинен був виявитися в невеликій кількості освічених. Свою думку він підтверджує статистичними даними, які яскраво ілюструють ситуацію в цьому питанні. Кількість освічених серед українського населення правобережних губерній представлено у таблиці 2.

Таблиця 2 [3, с. 10]

Кількість освічених серед українського населення Правобережних губерній

Губернії	% освічених серед всіх мешканців	% освічених серед українців	Різниця (%)
Київська	18,1	11,8	6,3
Подільська	15,5	10,7	4,8
Волинська	17,2	9,4	7,8

Цікавими є висновки дослідника, які стосуються зайнятості населення. Аналіз приведених статистичних даних дозволяє зробити висновок, що головним заняттям населення правобережних губерній було хліборобство [3, с. 12].

Значну увагу М. Порша привертає проблема аграрного перенаселення губерній Правобережної України. Як вихід із цієї проблеми селянство

обирано переселення, яке з часом набере масового характеру. Вже в 1891 – 1895 рр. на 1000 чол. припадала значна кількість переселенців обох статей. Так в Київській губернії – 1,6; в Подільській – 0,4. Відповідно у 1896 – 1900 рр. в Київській губернії – 43,4; в Подільській – 8,3; у Волинській – 19,3 [3, с. 15].

Наведені в праці статистичні дані щодо земельної власності, її форм, розподілу по угіддях, дозволяють зробити ряд цікавих висновків щодо становища в аграрній сфері, яка, як відомо, наприкінці XIX – початку XX ст. переживала кризу. Криза в аграрному секторі була спричинена цілою групою факторів. Найбільше селяни страждали від малоефективних або неефективних систем господарювання на землі, потерпали вони від мало- та безземелля, черезсмужжя, дефіциту тягла, техніки, реманенту тощо.

Щодо ситуації в правобережних губерніях то, в дослідженні наводяться цікаві дані щодо розподілу землі по угіддях, які відображені в таблиці 3.

Таблиця 3 [3, с. 18]

Співвідношення (в %) між земельними угіддями в Правобережних губерніях

Губернії	Орна земля	Сіножаті, пасовища	Ліси	Ін. землі, що оброб.	Непридатні до обробіт.
Київська	62,0	7,1	18,2	6,8	5,9
Подільська	70,9	5,9	11,7	6,6	4,9
Волинська	37,9	14,5	23,4	12,7	11,5

Як бачимо, найбільше придатних для розвитку сільського господарства земель було у Подільській та Київській губерніях. Більшість земель перебувала у приватній власності, значну частину становили селянські наділи.

Землевласників, які мали більше 10000 дес. землі найбільше спостерігаємо у Київській губернії – 0,7 % (у % відношенні до всіх землевласників), які володіли 26,9 % землі. Відповідно у Волинській губернії – 0,3 % (30,8 % землі), у Подільській губернії – 0,2 % (9,4 %) землі.

Найбільшу кількість власників, що володіли до 10 дес. землі ми бачимо у Подільській губернії – 56,3 %, які володіли лише 0,5 % землі. Відповідно у Волинській губернії – 42,1 % (1,0 % землі), у Київській губернії – 41,7 % (0,2 % землі) [3, с. 21].

В цілому в Правобережній Україні найбільше землі перебувало в руках тих, що мали від 100 до 5000 десятин. На приватних земельних власників, що мали до 100 дес., приходилася дуже незначна частина. Так, на Київщині – 2 %, на Поділлі – 2,5 %, на Волині – 7,2 % [3, с. 22]. Таким чином, можна зробити висновок, що в приватній земельній власності селянам належала мізерна частка, яка не могла вплинути на їх економічний добробут.

Цікавими є дані, які стосуються забезпечення селянства надільною землею. Як відомо, за реформою 1861 р. місцеві положення визначили досить помірні розміри селянських наділів. Норми наділу встановлювалися різні, залежно від місцевості та якості землі. Вона надавалася общині або селянському двору (подвірне господарство) – за числом «ревізських душ», які мали право на наділи.

Стосовно Правобережної України, то тут були загалом збережені наділи 1847 – 1848 рр., хоча іноді «відрізки» мали місце й там, щоправда, невеликі – всього 5–6%. Однак під впливом національного повстання 1863 р. наділи українських селян, як і польських, також були збільшені у Київській губернії на 28,9%, у Подільській – на 26,4% і у Волинській – на 21,2% [10, с. 271].

Підтвердження цьому знаходимо і у статистичних матеріалах М.Порша. Наведемо таблицю для ілюстрації нашої тези.

Таблиця 4 [3, с. 23]

Зміни в селянському землеволодінні у Правобережних губерніях

Губернії	Було дес. землі перед 1861 р.	Прирізано після реформи
Волинська	1 205 785	433 915
Київська	1 072 282	354 476
Подільська	639 612	576 884

Наведені вище дані дозволяють підтвердити висновки сучасних науковців щодо досить високого рівня забезпечення українських селян землею після реформи 1861 р., принаймні значної її частини. Про те, що після скасування кріпацтва селянське малоземелля не було настільки обтяжливим, як це відображено у радянській історіографії, свідчить і статистика селянського руху в Україні. Протягом 60-х рр. XIX ст. безпосередня боротьба за землю становила там всього 9,2% від загальної кількості виступів [11, с. 47]. Це є непрямым свідченням того, що проблема забезпечення землею відразу після реформи не дуже турбувала селян. З огляду на це, більш зрозумілим є висновок окремих науковців про те, що саме селянське господарство в економічному плані стало більш сприятливою основою для буржуазної аграрної еволюції, ніж поміщицьке. Ще раніше до такого ж висновку дійшли і члени урядової комісії, які на початку 70-х рр. XIX ст. вивчали проблеми сільськогосподарського виробництва в межах Російської імперії. Оцінюючи пагубний вплив реформи 1861 р. на поміщицькі господарства, вони відзначали, що «селянське господарство було облаштовано у перехідний період значно краще, ніж поміщицьке». Така характеристика селянського господарства, надана науковцями як у XIX ст., так і наприкінці XX ст., була б неможливою без належного забезпечення селян землею. Отже, говорити про значне обезземелення селян унаслідок реформи не доводиться [11, с. 47].

Таким чином, статистичне дослідження М. Порша стосується складного та дуже важливого для українського суспільства відрізка історії. Учений не залишався осторонь того, що відбувалося в країні і, як науковець, своєю працею зробив важливий внесок у вивчення становища населення Правобережної України другої половини XIX ст. Аналіз даних, вміщених у дослідженні, дає можливість доповнити загальну картину розвитку Правобережної України в другій половині XIX ст. та певною мірою підтвердити висновки науковців щодо достатнього рівня забезпечення українських селян Правобережної України землею після реформи 1861 р.,

Цим коротким нарисом його автор хотів «спровокувати» українську інтелігенцію на важку підготовчу працю для систематизації статистичного матеріалу щодо України.

Список джерел та літератури

1. Микола Порш [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrainians-world.org.ua/peoples/846360e338643fee/>
2. Порш М. Україна в державному бюджеті Росії / М. Порш // Про фінансову науку. – К. : Знання – то сила, 1909. – С. 158–176.
3. Порш М. Із статистики України / М. Порш. – К., 1907. – 27 с.
4. Порш М. До питання про автономію / М. Порш // Літературно-науковий вісник. – 1907. – Т. 39. – С. 344–359.
5. Порш М. Робітництво України: [нариси по статистиці праці] / Микола Порш. – К., 1912. – 151 с.
6. Порш М. Статистика землеволодіння в 1905 р. і мобілізація земельної власності на Україні від 1877 р. і до 1905 р. / Микола Порш // Україна. – 1907. – № 4. – С. 146–180.
7. Шевченко В.М. Проблема ринкових аграрних відносин в Україні другої половини ХІХ – початку ХХ ст.. в історіографії / В.М. Шевченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://history.org.ua/JournALL/journal/2007/5/14.pdf>
8. Магурчак А. Буйні фантазії на хисткому ґрунті (невідома рецензія на працю Миколи Порша) / Андрій Магурчак [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://oriental-world.org.ua/?article=green_2008_11_479
9. Лук'яненко В.П. Проблема власності на землю в Україні на межі ХІХ – ХХ ст. в працях дореволюційних науковців / В.П. Лук'яненко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ea.donntu.org:8080/jspui/bitstream/123456789/25339/1/Лук'яненко,Проблеми%20власності%20на%20землю.pdf>

10. Костюшко И.И. Крестьянская реформа 1864 года в Царстве Польском / И.И. Костюшко. – М.: Изд-во АН СССР, 1962. – 496 с.
11. Реєнт О.П. До проблеми скасування кріпосного права в 1861 р. / О.П. Реєнт // Український історичний журнал. – 2011. – № 1. – С. 34–51.

НАСЕЛЕНИЕ ПРАВОБЕРЕЖНОЙ УКРАИНЫ ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ XIX В. В СТАТИСТИЧЕСКОМ ОПИСАНИИ

М.В. ПОРША

В статье обобщены статистические данные работы М. Порша «Из статистики Украины», которые касаются Правобережной Украины второй половины XIX в. Сделан вывод о том, что анализ данных, помещенных в исследовании, дает возможность дополнить общую картину развития Правобережной Украины во второй половине XIX в. Этим коротким очерком автор хотел «спровоцировать» украинскую интеллигенцию к тяжелой подготовительной работе для систематизации статистического материала по Украине.

Ключевые слова: статистика, Правобережная Украина, земельная собственность, население.

THE POPULATION OF RIGHT-BANK UKRAINE IN THE SECOND HALF OF THE NINETEENTH CENTURE IN STATISTICAL DESCRIPTION M. V. PORCHES

In the article summarizes statistics data of M. Porsche works "With statistics of Ukraine" with concerning the Right-Bank Ukraine the second half of the nineteenth century. It is concluded that the analysis of the data placed in the study makes it possible to complement the overall picture of the Right-Bank Ukraine in the second half of the nineteenth century. This short essay the author wanted to "provoke" the Ukrainian intelligentsia to the hard preparatory work for systematization statistical data of Ukraine.

Keywords: statistics, Right-Bank Ukraine, proprietary, population.